

Andrzej Golimont¹

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

<https://orcid.org/0000-0002-6659-1603>

Przekrój reakcji hierarchii, duchowieństwa i wiernych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego na pandemię COVID-19

Wstęp

Rozpoczęta od masowych zachorowań w chińskiej miejscowości Wuhan pandemia koronawirusa² jest zdarzeniem bez precedensu w historii nie tylko światowej medycyny, ale także ekonomii i – szerzej – praktycznie wszystkich aspektów życia społecznego. Wprawdzie w swej historii nasza planeta odnotowywała już niezliczoną, zwłaszcza w wiekach średnich, liczbę epidemii³ oraz kilkadziesiąt pandemii⁴, to uznać należy, iż obecna – w swojej skali i tempie rozwoju – jest nieporównywalna z żadnymi wcześniejszymi. Nie bez powodu część badaczy dla jej określenia zaczyna posługiwać się neologizmem „wordemia”⁵. Niespotykana we wcześniejszych latach łatwość poruszania się po świecie i globalizacja handlowa stały się motorem rozprzestrzeniania wirusa na gigantyczną skalę.

Kościół Prawosławny – pozbawiony centralnego ośrodka władzy organizacyjnej – opierający się na zasadzie autokefaliczności⁶ Cerkwi lokalnych we

¹ Andrzej Golimont – magister teologii prawosławnej, doktorant Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (sekcja prawosławna), e-mail: agolimont@gmail.com.

² Koronawirus – w ten skrótowy sposób zwykle się określać wirus SAR S-CoV-2 (Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2) należący do grupy koronawirusów i wywołujący ostrą chorobę układu oddechowego – COVID-19 (Coronavirus Disease 2019). W języku potocznym wszystkie przytoczone wyżej określenia używane są zamiennie.

³ Epidemia to według definicji Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) występowanie w krótkim czasie i na określonym terenie powiązanych ze sobą przypadków zachorowań w liczbie przekraczającej zwykłą średnią zachorowań.

⁴ Pandemia definiowana jest przez WHO jako epidemia o szczególnie rozległym, przekraczającym ramy jednego kontynentu zasięgu.

⁵ Por: „COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan”, WHO-WHE-2021.02, Wyd. WHO 2021

⁶ Niezależności – poszczególne Kościoły lokalne są niezależne w swojej strukturze organizacyjnej i tradycji, ale związane wspólną dogmatyką.

wszystkich krajach objętych pandemią stanął przed koniecznością wypracowania własnych koncepcji reakcji na nową rzeczywistość. Rzeczywistość, w której często dogmatyka i liturgia stają w jawnej sprzeczności z wydawanymi przez władze państwowe ograniczeniami swobód obywatelskich. W tym swobody realizacji praktyk religijnych.

Zauważyć należy, iż zakres problemów, przed którymi stanęły lokalne Kościoły prawosławne, był wspólny i koncentrował się w głównej mierze wokół kwestii sposobu uczestnictwa wiernych w praktykach religijnych, a także sposobu udzielania sakramentów Eucharystii i spowiedzi,

Ze względu na nowość (by nie powiedzieć „aktualność”) tematu, stanowi on badawczą „terra incognita”. Nie tylko nie został dotąd poddany całościowej analizie naukowej, ale nawet próbom zbiorczego, publicystycznego opracowania. Biorąc pod uwagę rozległość tematu wynikającą z faktu zasięgu pandemii oraz – czasem skrajnie – różnego podchodzenia do kwestii reakcji na państwowe obostrzenia epidemiczne nie tylko przez poszczególne lokalne sobory biskupów, ale często poszczególnych hierarchów w ramach jednego episkopatu, konieczne jest jasne zawężenie pola badawczego. Autor od początku pandemii – między innymi ze względu na uczestnictwo w kolegialnych ciałach Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – dokumentował pojawiające się problemy i reakcje w łonie PAKP. Bieżąco śledził także – dostępne zarówno w mediach elektronicznych, jak i relacjach duchownych – zachowania innych Kościołów lokalnych tradycji bizantyjskiej. Niniejsza praca jest pierwszą próbą uporządkowanego przedstawienia zagadnienia w oparciu o własne badania.

Wstępna analiza sytuacji w poszczególnych krajach pozwala postawić tezę, iż zachowania soborów – w generalnym podziale – rozgraniczyć należy na państwa, w których Kościół Prawosławny jest religią dominującą, oraz te, gdzie jest konfesją mniejszościową. W pierwszej grupie (Rosja, Grecja, Serbia) reakcje soborów miały – przede wszystkim – wymiar polityczny oraz organizacyjny, obejmujący swym zasięgiem całość kwestii, na które ograniczenia państwowe i zasady epidemiologii miały wpływ. Niejako równolegle podejmowano w nich rozmowy z władzami celem osiągnięcia maksymalnego kompromisu między teologią a epidemiologią oraz wysiłki organizacyjne na szczeblu parafii umożliwiające w miarę normalne sprawowanie kultu⁷. Znaczącym wyjątkiem jest tu cerkiew bułgarska, której zwierzchnik, patriarcha Neofit, – jeszcze w marcu 2020 roku – w specjalnym liście do biskupów i wiernych zapowiedział, iż „nie-

---

⁷ Wyjątkiem na tym tle pozostaje Grecja, gdzie w pierwszym okresie pandemii władze państwowe postanowiły o całkowitym zakazie sprawowania nabożeństw.

zależnie od decyzji władz świeckich wszystkie świątynie pozostaną otwarte, a nabożeństwa odbywać się będą bez ograniczeń”⁸.

Grupa druga – do której należy także Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny – charakteryzuje się zauważalnym dysonansem w wypowiedziach poszczególnych hierarchów, wynikających z ich przekonań, płynących z własnych życiowych doświadczeń oraz uwarunkowań kulturowych. O ile bowiem np. Kościół Czech i Słowacji jako głośno werbalizowaną zasadę przyjął jedynie stosowanie się do poleceń władz z równoczesnym zachowaniem zasad sprawowania kultu⁹, o tyle biskupi Belgii i Szwajcarii wydali szczegółowe dyspozycje w zakresie dostosowania norm liturgicznych do czasów pandemii, sięgające aż do... zastosowania jednorazowych łyżeczek do udzielania wiernym sakramentu Eucharystii¹⁰.

Biorąc pod uwagę trwającą pandemię oraz wynikające z tego faktu zasady bezpieczeństwa, badanie musi zostać ograniczone do analizy dostępnych w przedmiotowym zakresie publikacji znalezionych przede wszystkim na licznych portalach internetowych, prowadzonych zarówno przez poszczególne parafie, jak i grupy wiernych. Ze świadomością, iż badanie tak przeprowadzone nie ma charakteru reprezentatywnego ze względu na – różny w poszczególnych diecezjach – poziom wykluczenia informatycznego oraz generalny fakt nadreprezentatywności w mediach społecznościowych grup młodszych wiekowo i uważających się za „postępowców”.

1. Sytuacja prawna w RP

Analizę podejmowanych przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny działań związanych z niezbędną reakcją na pandemię COVID-19, z oczywistych powodów, umieścić należy na osi czasu określonej przepisami władz państwowych.

Ogłoszenie pandemii zbiegło się w czasie ze szczególnym okresem liturgicznym, jakim jest czas Wielkiego Postu. 20 marca 2020 roku swym Rozpo-

---

⁸ Por. „Bulgarian Orthodox Church to continue all services for ‚health’ reasons despite coronavirus” w Reuters Press Service, 11 marca 2020 (<https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-bulgaria-idUKKBN20Y2GX> - dostęp 8 kwietnia 2021).

⁹ „Reinventing ways to preserve Easter traditions in Czechia”, Populism Europe Magazin, <https://populism-europe.com/reinventing-ways-to-preserve-easter-traditions-in-czechia> (17 czerwca 2020).

¹⁰ Więcej na temat reakcji poszczególnych soborów biskupów znajdzie Czytelnik w materiałach pokonferencyjnych zorganizowanej w dniach 25-27 sierpnia 2020 roku VII Międzynarodowej Konferencji Naukowej w Sofii (por. Wydawnictwo 7th SWS International Scientific Conference on Arts And Humanities – ISCAH 2020, Sofia 2020, s. 3-10).

rzządzeniem Minister Zdrowia nakłada na Kościoły obowiązek: „zapewnienia, aby w trakcie sprawowania kultu religijnego na danym terenie lub w danym obiekcie znajdowało się łącznie, zarówno wewnątrz, jak na zewnątrz pomieszczeń, nie więcej niż 50 osób, wliczając w to uczestników i osoby sprawujące kult religijny”¹¹. 24 marca 2020 przepis zostaje zaostrożony do „5 uczestników, oprócz osób sprawujących kult religijny”¹². Stan taki utrzymywany jest do 12 kwietnia 2020 (a więc dnia, w którym w Kościele katolickim przypada Niedziela Zmartwychwstania), gdy wchodzi w życie Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 przywracające wersję zakazów sprzed 24 marca, a więc ograniczające liczbę wiernych w świątyni do 50¹³.

Owo ograniczenie restrykcji ma jednak charakter przejściowy. Już bowiem tydzień później (20 kwietnia 2020) wchodzi w życie kolejna zmiana przepisów. Tym razem przepis łączy liczbę dopuszczonych do wejścia do świątyni wiernych z jej powierzchnią: na każde 15 metrów kwadratowych powierzchni możliwe jest wejście jednej osoby (poza „osobami sprawującymi kult”)¹⁴.

Z dniem 31 maja 2020 rząd znosi ograniczenia w liczbie wiernych mogących przebywać w świątyni. Pozostaje jednak wymóg zachowywania dwumetrowych odległości oraz noszenia maseczek ochronnych¹⁵.

Poszczególne wskazane wyżej okresy oraz nieprecyzyjność użytych sformułowań z jednej strony stanowiły pole do dość swobodnej interpretacji wprowadzanych zasad, z drugiej zaś mogły stać się przyczyną kłopotów na linii parafia – lokalna władza. Jako przykład niech służy użyte sformułowanie „oprócz osób sprawujących kult religijny”. Czy prawodawca miał na myśli wyłącznie kapłanów, czy sformułowanie to obejmuje także prsiłżników (ministrantów) i chórzystów? Czy 15 metrów liczyć należy łącznie z częścią ołtarzową (nieдоступną dla ogółu wiernych)? Czy wchodzi do niej także powierzchnia chóru? Podobne pytania można było mnożyć, a odpowiedź na nie – jak pokazał czas – należała do poszczególnych proboszczów i (poza trzema przypadkami) nie budziła wątpliwości lokalnej policji.

¹¹ §7 ust. 1 pkt 3 Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii Dz.U. 2020 poz. 491.

¹² §7 ust. 1 pkt 3 lit. B Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 31 marca 2020 w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii Dz.U. 2020 poz. 565

¹³ Por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii Dz.U. 2020 poz. 566.

¹⁴ Por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii Dz.U. 2020 poz. 697.

¹⁵ Por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii Dz.U. 2020 poz. 964.

2. Święty Sobór Biskupów

Analiza wypowiedzi uczestników konfesyjnych forów portali społecznościowych – zwłaszcza Facebooka – pozwala postawić tezę, iż od chwili odnotowania pierwszych przypadków koronawirusa istniało duże oczekiwanie na oficjalne stanowisko Świętego Soboru Biskupów.

Święty Sobór zbiera się 17 marca 2020 roku, a 19 marca Jego sekretarz ks. mitrat Jerzy Doroszkiewicz publikuje lakoniczny komunikat mówiący, iż: „W związku ze stanem zagrożenia epidemicznego koronawirusem w naszym kraju i pandemią w świecie, Św. Sobór Biskupów P.A.K.P., zaniepokojony zaistniałą sytuacją, zwraca się do wiernych naszej Cerkwi z wezwaniem do czujności i odpowiedzialności w codziennym życiu i apeluje o usilne modlitwy do Pana Życia – Jezusa Chrystusa o ustanie epidemii i zdrowie wszystkich chorych, jak również tych, którzy niosą im pomoc – lekarzy i cały personel medyczny. Módlmy się do Wszechmogącego Boga, Źródła życia i Lekarza dusz i ciał naszych, o powstrzymanie tej śmiertelnej epidemii. Święty Sobór Biskupów rekomenduje dodanie do ektenii usilnej podczas Boskiej Liturgii prośb z molebna¹⁶ w czasie morowego powietrza”¹⁷.

Równocześnie Święty Sobór zobowiązuje duchowieństwo do okazywania wszystkim chorym opieki duszpasterskiej i pomocy fizycznej oraz nakazuje, by przy parafiach uruchomić, w miarę możliwości, praktyczne formy pomocy potrzebującym.

Odpowiadając na wątpliwości duchowieństwa i wiernych dotyczące funkcjonowania świątyń i prowadzenia działalności duszpasterskiej, biskupi stwierdzają, iż wszystkie nabożeństwa „należy odprawiać zgodnie z wielkopostnym harmonogramem”¹⁸. Biskupi zalecają natomiast, by w okresie zagrożenia epidemicznego powstrzymać się od spotkań w salach parafialnych. Święty Sobór Biskupów rekomenduje duchowieństwu zapewnienie w świątyniach i pomieszczeniach parafialnych odpowiednich środków higienicznych, takich jak: płyny dezynfekcyjne, chusteczki do przecierania ikon, itp.

To jedyny głos biskupów „in gremio” w sprawie pandemii. W późniejszych komunikatach z posiedzeń Świętego Soboru brak jest o epidemii choć wzmianki. Nie oznacza to jednak, iż głosu w przedmiotowej kwestii nie zabierali poszczególni biskupi.

---

¹⁶ Moleben – krótkie nabożeństwo błagalne lub dziękczynne, sprawowane najczęściej po zakończeniu Świętej Liturgii.

¹⁷ Komunikat Świętego Soboru Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w sprawie epidemii koronawirusa z dnia 17 marca 2020 roku, <https://www.orthodox.pl/komunikat-soboru-biskupow-ws-pandemii-koronawirusa> (dostęp 25.08.2020).

¹⁸ Ibidem.

3. Arcybiskup Wrocławsko-Szczeciński, Biskup Polowy WP

Najbardziej jednoznaczne i sformalizowane stanowisko zajął abp. Jerzy (Pańkowski) ordynariusz diecezji wrocławsko-szczecińskiej i prawosławny biskup Wojska Polskiego.

Już 14 marca 2020 opublikowany został „w odpowiedzi na liczne zapytania i wątpliwości wiernych oraz celem uniknięcia paniki” komunikat diecezji wrocławsko-szczecińskiej¹⁹ apelujący aby „osoby z objawami przeziębienia, osłabione, starsze i przewlekle chore – będące w grupie podwyższonego ryzyka pozostały w domu i nie uczestniczyły we wspólnych nabożeństwach; jeśli rzeczywistym powodem absencji są powyższe kwestie, takie osoby nie powinny mieć wyrzutów sumienia. Czas spędzony w domu powinien być wykorzystany na prywatną modlitwę i lekturę Pisma Świętego”. Komunikat odnosił się także jednoznacznie do kwestii, które dla znacznej części wiernych stanowiły sprawę fundamentalną: „osoby uczestniczące w nabożeństwach nie są zobligowane do całowania ikon, krzyża, relikwii czy ręki duchownego, a podchodząc do ikon, krzyża czy relikwii można oddać im cześć poprzez pokłon” i wreszcie najważniejsze: „Ciało i Krew Boga Jezusa Chrystusa, znajdujące się w Kielichu nie może być przekaznikiem epidemii”²⁰.

Zwierzchnik diecezji wrocławsko-szczecińskiej polecił również opublikowanie specjalnej informacji dla wiernych w sprawie oświęcania pokarmów dla osób przebywających w kwarantannie. Pouczał w niej, żeby osoby, które – na skutek decyzji władz sanitarnych – nie mogą przybyć w Wielką Sobotę do cerkwi oraz wykluczone jest skorzystanie przez nie z pośrednictwa osób trzecich, same dokonały błogosławieństwa paschalnych pokarmów²¹. Arcybiskup przekazał także podległym sobie proboszczom, by poświęcenie pokarmów miało charakter ciągły (odbywało się przez cały dzień i by starano się ograniczać liczbę jednocześnie święconych koszyczków do pięciu) oraz odbywało się na świeżym powietrzu, przed cerkwią. Do wiernych ksiądz arcybiskup apelował, by z koszyczkiem do cerkwi szła jedna osoba, najlepiej w imieniu własnym i sąsiadów. Wszystkie te kroki miały na celu minimalizację zagrożeń epidemiologicznych oraz dostosowanie się do przepisów państwowych.

Również w swoim internetowym orędziu, a także homilii wygłoszonej w czasie Świętej Liturgii w Święto Paschy, arcybiskup Jerzy, zwracając się do wiernych, szczególnie nacisk kładł na duchowe przeżywanie Święta Zmartwych-

¹⁹ Por. Informacja dla wiernych w sprawie nabożeństw z dnia 14 marca 2020 roku <http://www.diecezjawroclawsko-szczecinska.pl/news/display?id=814> dostęp 23 czerwca 2020.

²⁰ Ibidem.

²¹ Por. Informacja dla wiernych w sprawie oświęcania pokarmów dla osób przebywających w kwarantannie <http://www.diecezjawroclawsko-szczecinska.pl/news/display?id=845>, dostęp 23 czerwca 2020.

wstania, przestrzegając – zwłaszcza osoby dotknięte chorobą lub kwarantanną – przed „samooskarżaniem się o zaniechanie” uczestnictwa w Liturgii oraz przypominając, iż Eucharystię Wielkanocną przyjąć można – zgodnie z kanonami – przez cały okres Paschalny, a nie tylko w Niedzielę Zmartwychwstania²².

4. Pozostali biskupi

Na podobny do abp. Jerzego krok nie zdecydowali się pozostali hierarchowie. Część z nich – jak np. zwierzchnik diecezji białostockiej abp Jakub – przekazali swoje wytyczne bezpośrednio proboszczom nie nadając im rangi oficjalnej instrukcji²³, inni – jak bp Atanazy kierujący diecezją łódzką – ograniczyli się do stwierdzenia, iż duchowieństwo winno kierować się „rozumem i kanonami”²⁴.

W swoim orędziu na święto Paschy abp Jakub podkreślał: „Choć w tym roku nasza wiara została wystawiona na próbę w szczególnie niespodziewanych okolicznościach epidemii koronawirusa, to jednak dziś – świętując Zmartwychwstanie Pana – odczuwamy radość, bowiem jego powstanie z martwych, daje nam nadzieję na życie wieczne (...) Bez względu na to, co będzie się dziać w tym świecie, obietnica życia wiecznego jest nieprzemijająca. Trwajmy tylko niezachwianie w wierze!”²⁵

Zdecydowanie dalej poszedł – początkowo – jedynie najmłodszy z członków Świętego Soboru, biskup hajnowski Paweł (Tokajuk), publikując – 25 marca 2020 – list do wiernych, w którym stwierdzał m.in. „Zwracam się z apelem o podporządkowanie się rozporządzeniom Rządu RP, służbom sanitarnym i wszelkim upoważnionym służbom naszego kraju. Obecna tragiczna sytuacja według wszelkich prognoz może się przedłużyć nawet do Święta Zmartwychwstania Pańskiego i okresu paschalnego, a to może potrwać nawet i o wiele dłużej. W związku z obowiązującymi ograniczeniami, mimo iż to zabrzmi paradoksalnie, proszę Was o pozostanie w domach i w momentach, kiedy powinno się być w świątyni na nabożeństwie, proszę o czytanie Pisma Świętego i trwanie na modlitwie w domu”²⁶. W późniejszej swej działalności bp Paweł wprowadził

---

²² Por. Христос Воскресе! – słowo Władki Jerzego w Dzień Paschy <http://www.diecezjawroclawsko-szczecinska.pl/news/display?id=848>, dostęp 23 czerwca 2020.

²³ Por. notatka ze spotkania arcybiskupa białostocko-gdańskiego z duchowieństwem diecezji – archiwum Kancelarii Prawosławnego Arcybiskupa Białostocko-Gdańskiego, marzec 2020.

²⁴ Rozmowa własna autora z JE bp. Atanazym – 19 kwietnia 2020 (maszynopis).

²⁵ Abp Jakub: bez względu na to, co się będzie dziać, obietnica życia wiecznego jest nieprzemijająca <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/abp-jakub-bez-wzgledu-na-co-sie-bedzie-dziaz-obietnica-zycia-wiecznego-jest> [23 czerwca 2020].

²⁶ Prawosławny biskup hajnowski prosi o pozostanie w domach i modlitwę <https://www.radio.bialystok.pl/wiadomosci/index/id/181150> [23 czerwca 2020].

nie zmodyfikował wyrażonego w liście stanowiska, ale wielokrotnie podkreślał, iż miejsce wiernych jest w cerkwi, która pozostaje miejscem bezpiecznym.

5. Proboszczowie

Reakcja poszczególnych proboszczów była wypadkową stanowiska miejscowego ordynariusza, życiowego doświadczenia oraz oczekiwania wiernych. Temat ten – jak wspomniano na wstępie – oczekuje na swego badacza i na pewno szerszego zbadania jest wart, bowiem – z racji aktualności sytuacji – już pobieżna analiza pozwala pokazać, iż reakcje w tym zakresie były skrajne.

Na jednym biegunie znajdują się nieliczne zachowania, takie jak proboszcza parafii Kośna²⁷, który – początkowo – wbrew stanowisku Świętego Soboru postanowił odwołać wszystkie nabożeństwa. Na drugim absolutny brak zastosowania się do obowiązujących przepisów, skutkujący sporadycznie (jak choćby w białostockiej parafii na Nowym Mieście) policyjną interwencją²⁸. Większość parafii decydowała się jednak na model pośredni, pozwalający z jednej strony na zachowanie zwykłego rytmu liturgicznego, z drugiej zaś na ograniczenie zagrożenia epidemiologicznego. Działania te nie ograniczały się do najprostszych – jak instalacja nagłośnienia przed świątyniami, ale często stawały się impulsem do nowatorskiej aktywności duchowieństwa i wiernych.

6. Wierni

Dzięki istniejącym grupom społecznościowym „Prawosławni”²⁹ oraz „Prawosławni – wolność słowa”³⁰ funkcjonującym w ramach Facebooka, możliwe było bieżące śledzenie działań poszczególnych parafii. Reakcje wiernych – z naturalnych powodów – w ogromnej mierze stanowiły odpowiedź na działania lokalnych duszpasterzy. Można tu jednak zauważyć ewidentny efekt sprzężenia zwrotnego skutkujący – wspomnianą wyżej – ewolucją stanowisk poszczególnych parafii. Była ona widoczna zwłaszcza w tych miejscach, które do ograniczeń pandemicznych podeszły zbyt rygorystycznie. Tam wspólnota wiernych bardzo szybko „wymuszała” znalezienie „złotego środka” i podjęcia aktyw-

---

²⁷ Por: wpis internauty w grupie społecznościowej Prawosławni <https://www.facebook.com/groups/prawoslawni/permalink/3007897922595038> [24 maja 2020].

²⁸ „Interwencja policji w Białymstoku. W liturgii uczestniczyło ponad 50 osób” serwis internetowy Wirtualna Polska, <https://wiadomosci.wp.pl/koronawirus-w-polsce-interwencja-policji-w-bialymstoku-w-liturgii-uczestniczylo-ponad-50-osob-6492007036356737a> [23 czerwca 2020].

²⁹ <https://www.facebook.com/groups/prawoslawni>.

³⁰ <https://www.facebook.com/groups/Prawoslawni.Wolnosc.Slowa>.

ności duszpasterskiej z zachowaniem przepisów i zdrowego rozsądku. Wierni często sami organizowali nie tylko prowizoryczne nagłośnienie pozwalające na uczestnictwo w nabożeństwie poza obrębem cerkwi, ale także internetowe transmisje³¹.

Te ostatnie stały się swoistą „modą” okresu ograniczeń epidemiologicznych, wyzwając w wiernych pokłady inicjatywy – czasem na granicy międzyparafialnego współzawodnictwa. Każda z parafii starała się stworzyć własny kanał transmisyjny – najczęściej w oparciu o możliwości oferowane przez Facebook. Dało to dodatkowy efekt – często wykluczone dotąd cyfrowo wspólnoty parafialne stały się obecne w mediach społecznościowych. (W marcu 2021 roku, a więc po roku pandemii, w ramach możliwości oferowanych przez Facebook, obecnych było ponad 200 z 278 funkcjonujących parafii)³² Stworzone możliwości obserwowania Liturgii na ekranie komputera uzupełniały brak możliwości fizycznego uczestnictwa w Misterium, wywoływały jednak wątpliwości natury teologicznej. Spowiednicy coraz częściej mieli do czynienia z nowym rodzajem grzechu: zastąpienia, bez uzasadnienia, uczestnictwa w Liturgii jej obejrzeniem w komputerze. Pojawiały się także wątpliwości co do godnego miejsca i ilości, w jakich Liturgia była odtwarzana.

W tej sytuacji poszczególni biskupi – w ramach przysługującej im jurysdykcji – zaczęli porządkowanie sytuacji. Działania te nie miały charakteru kodyfikacji, a raczej ograniczały się do indywidualnych rozmów z proboszczami. Zgodnie z sugestią Zwierzchnika PAKP Metropolity Sawy w pierwszej kolejności zwrócono się o ograniczenie umieszczania transmisji do sposobu uniemożliwiającego ich odtwarzanie poza „czasem rzeczywistym”, a z czasem ograniczając liczbę miejsc, z których nabożeństwa mogą być transmitowane³³. Obecnie³⁴ – poza transmisją realizowaną przez Telewizję Polską – dostępne są pojedyncze transmisje internetowe ograniczane do stworzonych przez diecezje własnych kanałów w serwisie YouTube.

Sami wierni – zwłaszcza ci, którym kwarantanna nie pozwalała na fizyczne przybycie do świątyni – bardzo szybko rozwiązywali także problem tzw. „zapisek”,

---

³¹ Dobrym przykładem takiego działania może być aktywność w tym zakresie wiernych najmłodszej polskiej parafii prawosławnej – erygowanej w 2017 roku w Warszawie Prawosławnej Parafii Hagia Sophia. Zorganizowane siłami wiernych transmisje nabożeństw dostępne były początkowo na stronie internetowej Parafii, z czasem również w serwisie Facebook, aby w końcu przenieść się na platformę YouTube zyskując – stan na grudzień 2020 roku – 5 tys. subskrybentów (por: <https://www.youtube.com/channel/UCOFJw5w30LYCijAdktB34nA> [11 grudnia 2020]).

³² https://www.orthodox.pl/wp-content/uploads/2020/08/Kalendarz-Prawoslawny-2021_wykaz-adresowy.pdf [1 marca 2021].

³³ Materiały własne autora – rozmowy z Metropolitą Sawą oraz abp. Jerzym (Pańkowskim) kwiecień/maj 2020 – maszynopis.

³⁴ Sierpień 2020.

czyli intencji modlitewnych przekazywanych przed Świętą Liturgią, które kapłan, poprzez wyjęcie cząsteczek z prosfory, w czasie Proskomidii. Problemem było zarówno ich przekazanie, jak i – zwykle towarzyszące zapisce – złożenie ofiary pieniężnej. Spontanicznie wytworzył się zwyczaj przekazywania intencji drogą elektroniczną (mailem lub sms-em), a ofiary bezpośrednio na parafialne konto. Podobnie postępować zaczęto także z zapalonymi w indywidualnych intencjach świeczkami. Jednym z licznych przykładów takiego działania może być „serwis modlitewny” uruchomiony przez mniszki z Żeńskiego Klasztoru w Turkowicach, które umożliwiły intencji lub zapalenie świeczki za pośrednictwem swojej strony internetowej³⁵.

7. Święta Eucharystia

„Życie liturgiczno-eucharystyczne w prawosławiu stanowi zasadniczy moment Kościoła, bowiem przez nie i w nim jest najbardziej wyrażona powszechność Kościoła”³⁶ – stwierdza w swym nauczaniu metropolita Sawa. Nie jest więc udział w Liturgii celem samym w sobie. Nie da się go bowiem oderwać od życia eucharystycznego. Dopiero traktowane łącznie stanowią całość.

Tak jak niemożliwe jest w Kościele Prawosławnym sprawowanie Świętej Liturgii bez udziału wiernych, tak niemożliwym jest wyobrażenie sobie funkcjonowania Cerkwi bez umożliwienia wiernym dostępu do Świętych Darów³⁷. Nawiązując do myśli wybitnego teologa ks. prof. Jerzego Klingera ks. prof. Henryk Paprocki przypomina: „Między Kościołem a Eucharystią istnieje ścisły i wewnętrzny wzajemny związek. To Eucharystia jest fundamentem Kościoła i wyraża jego istotę. Kościół przez Eucharystię jest sakramentem wspólnoty (gr. koinonia) i zjednoczenia (gr. synaxis). W Kościele antynomia między potęgą Boga a wolną wolą człowieka zostaje rozwiązana przez ich *współdziałanie* (gr. synergieia). Eucharystia jest tego obrazem. W niej więc Kościół staje się rzeczywiście Kościołem Boga w Chrystusie. Obecność Chrystusa wśród wiernych sprawia, że stają się oni Ciałem Chrystusa”³⁸.

---

³⁵ <https://monasterturkowice.pl/zapiski-i-swiece/turkowice.pl/zapiski-i-swiece/> [20 grudnia 2020].

³⁶ Metropolita Sawa (Hrycuniak), *Eucharystia* [w:] *Prawosławie. Światło ze Wschodu*, Lublin 2009, s. 319.

³⁷ Kościół Prawosławny nie uwzględnia w swej doktrynie możliwości „komunii duchowej”. Święta Eucharystia udzielana jest zawsze w postaci fizycznej pod postaciami Krwi i Ciała Pańskiego.

³⁸ H. Paprocki, *Prawosławne rozumienie związku Eucharystii z Kościołem*, „Symposium”, Rok XV 2011, nr 1(20), s. 49-59.

Kwestia dostępu do Świętych Darów w dobie pandemii pojawiła się już we wspomnianym wcześniej stanowisku Świętego Soboru Biskupów, który stwierdził jednoznacznie, że „św. Eucharystia jest źródłem życia, zdrowia duszy i ciała, wobec której żadna choroba nie ma mocy. Boska Eucharystia – jest Boskim ogniem, który spala wszelkie zło. Przypominamy słowa Chrystusa skierowane do apostołów: „... w imię Moje będą wyrzucać demony... żmije będą brali do rąk i nawet gdyby pili truciznę, nic im nie zaszkodzi... kłaść będą ręce na chorych i uleczą ich”. (Mk 16,18). Treść tych słów naszego Zbawiciela wyjaśnia wszelką wątpliwość i potwierdza wieczną prawdę, że wiara czyni cuda”³⁹.

Powyzsze stanowisko w swej jednoznaczności nie pozostawiało cienia wątpliwości czy miejsca dla – stosowanych w innych Cerkwiach – „doświadczeń liturgicznych”, takich jak wspomniane już wcześniej stosowanie przy rozdzielaniu Świętych Darów jednorazowych, drewnianych łyżeczek (spalanych przez diakona po zakończeniu Świętej Liturgii) czy wprowadzone w części świątyn Patriarchatu Moskiewskiego dezynfekowanie łyżeczki szafarza po każdym z wiernych⁴⁰. Większość parafii zdecydowała się natomiast na zastąpienie dotychczas używanych do popicia Świętych Darów (cs. zapoiki) szklanych naczyń kubeczkami jednorazowymi.

Zarówno z własnych obserwacji autora, jak i rozmów z duchowieństwem wywnioskować można, iż – nawet w początkowym okresie pandemii – procentowy udział wiernych uczestniczących w Świętej Liturgii, przystępujących do Eucharystii nie tylko nie zmniejszył się, ale wręcz uległ zwiększeniu. Świadczyć to musi o głębokiej wierze i przekonaniu – jakże pięknie ujętym przez metropolitę Sawę – iż „Chleb życia i kielich Zbawienia nie mogą nieść choroby i śmierci!”⁴¹

8. Spowiedź

Drugim z sakramentów mogących – w okresie pandemii – budzić wątpliwości natury epidemiologicznej jest spowiedź. Kościół prawosławny nie zna w swej doktrynie pojęcia konfesjonału rozumianego jako specjalny mebel oddzielający spowiednika od penitenta. Przeciwnie, ideą pośrednictwa duchownego w tajemnicy spowiedzi (a jest kapłan procesu tego świadkiem, a nie szafarzem) jest jego bezpośredni, chciałoby się powiedzieć, namacalny kontakt z wyznającym

---

³⁹ Komunikat Świętego Soboru Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w sprawie epidemii koronawirusa z dnia 17 marca 2020 roku, <https://www.orthodox.pl/komunikat-soboru-biskupow-ws-pandemii-koronawirusa> [25.08.2020].

⁴⁰ Русская Церковь выпустила правила причащения во время эпидемии коронавируса, Правмир, 17 marca 2020 <https://www.pravmir.ru/russkaya-czerkov-vypustila-pravila-prichashheniya-vo-vremya-epidemii-koronavirusa/> [16 maja 2020].

⁴¹ Rozmowa własna.

Bogu swoje grzechy. Sytuacja pandemiczna stała się doskonałym pretekstem do powrotu w sprawowaniu sakramentu spowiedzi do jego liturgicznych korzeni. Znaczna część parafii zdecydowała się – idąc za głosem abp. Jerzego (Pańkowskiego) – do organizacji spowiedzi w sposób „odformalizowany” i pozwalający nie tylko na kontakt z Bogiem, ale także na rozmowę z duchownym – przewodnikiem⁴². Zaowocowało to stworzeniem – często na świeżym powietrzu – nowych miejsc spowiedzi oraz popularyzacją modelu spowiedzi poza czasem nabożeństwa. Pozwoliło to – co zgodnie podkreślają duchowni – na zbudowanie szeregu nowych relacji opartych o realne zrozumienie sakramentu spowiedzi jako „lekarstwa dla duszy”⁴³.

Zakończenie

Okres pandemii wciąż nie został zakończony, a żywa wspólnota Kościoła wciąż wprowadza w życie nowe rozwiązania pozwalające z jednej strony na zachowywanie epidemiologicznego bezpieczeństwa, z drugiej zaś na udowodnianie każdego dnia, że dla człowieka wierzącego nie ma złego czasu ani niemożliwych do przezwyciężenia przeciwności.

Bibliografia

- Opracowanie Zbiorowe „*COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan*”, WHO -WHE-2021.02, Wyd. WHO 2021.
- Opracowanie Zbiorowe „*7th SWS International Scientific Conference on Arts And Humanities - ISCAH 2020*”, Sofia 2020.
- Pańkowski J., *Misterium metanoi i spowiedzi*, Warszawa 2020.
- Paprocki H., *Prawosławne rozumienie związku Eucharystii z Kościołem*, „Sympozjum”, Rok XV 2011, nr 1 (20).
- Populism Europe Magazin, „*Reinventing ways to preserve Easter traditions in Czechia*”, <https://populism-europe.com/reinventing-ways-to-preserve-easter-traditions-in-czechia>.
- Sawa (Hrycuniak), Eucharystia [w:] *Prawosławie. Światło ze Wschodu*, Lublin 2009.

---

⁴² Por. J. Pańkowski, *Misterium metanoi i spowiedzi*, Warszawa 2020.

⁴³ Por. Mt 9,12.

Streszczenie

Światowa pandemia koronawirusa stworzyła nowe wyzwania, także w zakresie teologii i liturgiki. Tekst omawia, w formie ogólnej, reakcję Kościołów Prawosławnych w różnych krajach oraz prezentuje szczegółowo działania hierarchów, duchownych i wiernych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Opierający się na zasadzie autokefaliczności, pozbawiony centralnego ośrodka władzy organizacyjnej Kościół Prawosławny zaprezentował bardzo różne postawy: od daleko idącego podporządkowania się ograniczeniom pandemicznym, łącznie z korzystaniem przy udzielaniu Eucharystii ze sprzętów jednorazowego użytku (Belgia, Szwajcaria) aż do całkowitego zanegowania rozporządzeń władz (Bułgaria). PAKP znalazł się pomiędzy tymi skrajnościami. Poszczególni biskupi, w formalnych i nieformalnych instrukcjach, polecali proboszczom i wiernym dostosowanie się do ograniczeń epidemiologicznych, szczególnie w zakresie przestrzegania zasad kwarantanny i pozostawania w domu (diecezja wrocławsko-szczecińska, diecezja hajnowska); z drugiej strony, stanowisko Świętego Soboru Biskupów wykluczało np. stosowanie jednorazowych łyżeczek przy udzielaniu Eucharystii.

W oparciu o dostępne źródła pisemne, w tym dokumenty Świętego Soboru Biskupów, listy, komunikaty biskupów, relacje wiernych na portalach społecznościowych oraz osobiście prowadzone rozmowy z hierarchami, autor omawia wypracowane przez PAKP pandemiczne formy aktywności duszpasterskiej (aktywność parafii w mediach społecznościowych, internetowe transmisje nabożeństw, zamawianie intencji modlitewnych mailem lub sms-em) oraz wiążące się z tym problemy (nieuzasadnione zastępowanie osobistego uczestnictwa w liturgii obejrzeniem jej w internecie, wątpliwości co do godnych okoliczności jej odtwarzania), a także odpowiedzi biskupów (transmisje tylko w czasie rzeczywistym, bez możliwości późniejszego odtworzenia). Prezentuje także pewne pozytywy, płynące z obecnej sytuacji (spontaniczna aktywność wiernych, np. przy organizowaniu nagłośnienia nabożeństw, „odformalizowanie” sakramentu spowiedzi, często odbywającego się na świeżym powietrzu).

Słowa kluczowe: pandemia, koronawirus, prawosławie, liturgia.

Summary

Attitudes towards COVID-19 pandemic in bishops, clergy and faithful polish autocephalous orthodox church

The global coronavirus pandemic has created new challenges, also in the field of theology and liturgy. The text discusses, in general form, the reaction of the Orthodox Churches in various countries and presents in detail the activities of the hierarchs, clergy and faithful of the Polish Autocephalous Orthodox Church (PAKP).

Based on the principle of autocephaly, lacking the centralised authority structure, the Orthodox Church presents very different attitudes: from far-reaching compliance

with pandemic restrictions, including the use of disposable utensils for the celebration of the Eucharist (Belgium, Switzerland), to the complete negation of government regulations (Bulgaria). PAKP found himself in between these extremes. Individual bishops, in formal and informal instructions, recommended parish priests and the faithful to adapt to epidemiological restrictions, especially in terms of observing the rules of quarantine and staying at home (Wrocław-Szczecin diocese, Hajnów diocese); on the other hand, the position of the Holy Council of Bishops precluded, for example, the use of disposable spoons in the administration of the Eucharist.

Based on the available written sources, including documents of the Holy Council of Bishops, letters of bishops to the faithful, relations posted by the faithful on social networks and personally conducted interviews with hierarchs, author discusses pandemic forms of pastoral activity developed by PAKP (parish activity in social media, Internet broadcasts of services, ordering prayer intentions by e-mail or text message) and related problems (unjustified substitution of personal participation in the liturgy by watching it on the Internet, doubts as to the worthy circumstances of its viewing), and also the bishops' response (broadcasts only in real time, without the possibility of playing back). Text presents also some positives resulting from the current situation (spontaneous activity of the faithful, eg organizing sound system, "informalised" sacrament of confession, often taking place outdoors).

Keywords: pandemic, coronavirus, orthodox, liturgy.